

UDK 811.34' 342.8

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 9. IX. 2004.

Prihvaćen za tisak: 16. IX. 2005.

Mate Kapović

*Filozofski fakultet**Sveučilišta u Zagrebu*

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

mkapovic@ffzg.hr

mudrac.ffzg.hr/~mkapovic

Naglasak praslavenske riječi *sъrdьse¹

U ovom se radu govori o problemu rekonstrukcije naglasaka praslavenske riječi *sъrdьse. Sln. *srcē*, rus. *сѣрдце* (*zá serdce*), mn. *сѣрдцá* i bug. *сѣрдцѐ* kao da ukazuju na *sъrdьse, kao i hrv. *sŕce*, *nà srce*, no hrv. varijanta *sŕce*, *nà srce* i *sŕdašce* ukazuju na psl. *sŕdьse. U radu se raspravlja o odrazima ove riječi u pojedinim slavenskim jezicima i o problemima s objema inačicama rekonstrukcije u samom praslavenskom. Pitanje se povezuje s temom pokrate dugoga cirkumfleksa u trosložicama tipa '·V:·ь·V·. Na kraju se zaključuje da u praslavenskom treba ipak rekonstruirati *sъrdьse (naglasna paradigma *ć*) i da se tu *^ˆ u hrvatskom u trosložicama tipa '·V:·ь·V· krati.

1. Uvod²

U praslavenskom su postojala tri osnovna naglasaka:

*[˘] – kratki cirkumfleks (silazni), npr. *slòvo > hrv. *slòvo*

*^ˆ – dugi cirkumfleks (silazni), npr. *mĕso > hrv. *mĕso*

*[˙] – akut (stari akut, stari uzlazni) npr. *jǎma > hrv. *jǎma*

Stari je akut mogao stajati na kojem god slogu (*jǎma, *lopǎta, *lĕpotǎ > hrv. *jǎma*, *lòpata*, *ljepòta*), a silazni su naglasci stajali samo na prvom slogu i preskakali su na prednaglasnice (*mĕso, *zǎ mĕso > hrv. *mĕso*, *zǎ mĕso*). Osim ovih triju naglasaka, postojala su i dva mlađa naglasaka nastala raznim pomicanjima naglasaka na prethodni slog (v. K a p o v i ć 2003):

¹ Na pomoći se i raspravljanju o ovoj temi zahvaljujem dr. Bulcsúu Lászlu.

² POKRATE:

N. – nominativ jednine   bug. – bugarski   psl. – praslavenski

n. – nominativ množine   hrv. – hrvatski   rus. – ruski

dij. – dijalekatski   lit. – litavski   sln. – slovenski

*[~] – dugi neoakut (novi akut, novi uzlazni), npr. *kljũčь > hrv. *kljũč*, *kljũča* (čakavski, staroštokavski, kajkavski *kljũč*)

*[`] – kratki neoakut (kratki novi akut/uzlazni), npr. *bòbь > hrv. *bòb*, *bòba*

Postojale su tri naglasne paradime (n. p.) u imenica i glagola:

n. p. *a* – osnovni (nepromjenljivi) naglasak, npr. *rána, A. *ránŏ; *rákь, *ráka; 1. jd. prezent *ránjo, 2. *ránĩšь (hrv. *ràna*, *rànu*; *ràk*, *ràka*; *ràniš*)

Uvijek akut na osnovi, ne mijenja se ni u paradigmama ni u tvorbi (*ránjenĩkь > hrv. *rànjenĩk*).

n. p. *b* – zaosnovni naglasak, npr. *ženà, A. *ženŏ; *krovь³ (> *kròvь), *krovà; 1. jd. prezent *ženjŏ, 2. *žènĩšь (hrv. *žèna*, *žènu*; *kròv*, *kròva*; *žènĩš*)

Naglasak je na slogu poslije osnove – *gromь > *gròmь, *gromà ili pomaknut kao novi akut na slog prije njega: *ženĩšь > *žènĩšь (hrv. *gròm*, *gròma*; *žènĩš*). O naravi sloga (kratak/dug, akutiran/cirkumflektiran) ovisi kakov će naglasak biti – *ženàxь (stari akut), ali *ženьskь, *selò (kratki naglasak) (čak. *ženàh*, *selò*).

n. p. *c* – pomični (promjenljivi) naglasak (čeonni ili dočetni), npr. *vodà, A. *vòdŏ, *pò vodŏ; *gòlsь, *nà gòlsь, i. *gòlsŷ; 1. jd. prezent *zòvŏ, *nè zovŏ, 2. *zovešь (hrv. *vòda* < *vodà*, *vòdu*, *pò vodu*; *glàs*, *nà glàs*, *glasòvima*; *zòveš* < *zovèš*).

Naglasak može biti na početku – kratki ili dugi cirkumfleks koji preskače na prednaglasnicu (*vòrtь, *nà vortь, *nî na vortь > hrv. *vràt*, *nà vràt*, *nî na vràt*) ili na zagnaglasnicu (*vortь žè, *ne zovŏ sè), na kraju (d. *vortomь) ili akut u sredini riječi (aorist – 1. jd. *kovàxь, 2./3. jd. *kòva > hrv. *kòvah*, *kòva*).

Svrha je ovoga rada razmotriti naglasak praslavenske riječi *sьrdьce što je, kako ćemo vidjeti, prilično zamršen problem. Riječ se u hrvatskom odrazila kao *sŕce* – kako je posrijedi praslavenski dvoglas *-ьr- (usp. litavski *širdis*), u obzir dolaze samo dugi naglasci – dakle *[^] i *[~] (*[~] bi u hrvatskom dao [~] > [^]). Stari akut u hrvatskom uvijek daje [~] (kratki silazni), usp. *jádь, *bŕdo > hrv. *jàd*, *bŕdo*), a cirkumfleks ostaje dugi silazni ([^]) u hrvatskom u dvosložicama npr. *zîdь, *mêso > hrv. *zîd*, *mêso*, ali se u trosložicama i višesložicama krati u [~] npr. *sŷnь > *sîn*, ali *sŷnove ⇒ *sînovi* (usp. K a p o v i ć 2003). Kako u primjerima kao *mêso duljina ostaje očuvana, a u *sŷnove se krati, za trosložni primjer kao *sьrdьce (s poluglasom kao jednim slogom) također možemo očekivati pokratu [^] > [~]. Na prvi pogled, dakle, ne možemo reći je li posrijedi odraz staroga cirkumfleksa ili akuta.

2. Odraz psl. *sьrdьce u slavenskim jezicima

U hrvatskom je odraz psl. *sьrdьce riječ *sŕce*. Ako zabilježimo taj naglasak oviskom ([^]) po shemi: *slòvo* = *'slovo*, *òd slova* = *'od_slova* (gdje čeonni [^] obilježava odraz staroga cirkumfleksa koji skače na prednaglasnicu) ≠ *mjèsto*, *nà mjèsto* = *mj'èsto*, *na_mj'èsto* (gdje [^] prije korijenskoga suglasa obilježava odraz staroga, nepomična, akuta

³ *['] – neodređeni naglasak, ne može se točno znati kakova je bila intonacija dočetnoga naglasaka, osim kod primjera kao *ženà što je sigurno prvotno bilo *ženà).

i gdje dolazi samo do novoštokavskoga mlađega prenošenja naglaska), vidjet ćemo da u hrvatskim dijalektima nalazimo i *šrce* npr. Mostar: *nà srcu*, Posavina (Orubi) *ù srce* itd. što ukazuje na staru n. p. *c* (*sǣrdьce) i na *s'rce* npr. Prapatnice (kraj Vrgorca) *nà srce* itd. što ukazuje na staru n. p. *a* (*sǣrdьce).

Primjeri iz drugih slavenskih jezika – slovenskoga, ruskoga i bugarskoga, na prvi pogled svi upućuju na n. p. *c*. Slovenski je odraz *srcê* što kao i drugi primjeri poput hrv. *zlâto* ~ sln. *zlatô*, hrv. *mêso* ~ sln. *mesô*, hrv. *sijêno* ~ sln. *senô* upućuje na n. p. *c* (u sln. se silazni naglasci pomiču za jedan slog unaprijed). U ruskom na to isto upućuje *сѣрдце* (*zá serdce*), mn. *сердцá* (dij. *сѣреце*) (za pomičnost naglaska u n. p. *c* usp. hrv. N. slòvo : n. slòva < slovà). Bugarski ima *сърдце* (kao *месò* prema hrv. *mêso*) gdje dočetni naglasak također upućuje na n. p. *c* (u bug. nije posrijedi glasovni zakon kao u sln. nego analogijski naglasak prema obliku s članom u kojem se pomiče naglaska, usp. bug. dij. *месo* : *месòто*).

No kao što bi i hrv. *s̄rce*, *nà srce* moglo biti drugotnim, ni ovi primjeri nisu nedvojbeni. U ruskom niz starih imenica n. p. *a* prelazi u n. p. *c*, usp. ruski *лѣто*, *нá лето* : *летá* prema izvornom hrv. *ljèto*, *nà ljeto*⁴, n. *ljèta* (n. p. *a* ≠ npr. *mêso*, *nà mēso*, n. *mésa*, n. p. *č*). U slovenskom bismo od mogućega *sǣrdьce pravilno dobili *s̄rce s neocirkumfleksom zbog otpadanja poluglasa (usp. i *krǣšьka > hrv. *krùška*, sln. *hrûška*). Tako bismo u slovenskom imali *s̄rce : *za s̄rce. Analogijom prema *mesô* : *za mēso* (prema hrv. *mêso* : *zà mēso*) u slovenskom je moglo nastati *srcê* jer bi *za s̄rce bilo poistovječeno sa *za mēso*. Tako bi n. p. *c* mogla biti drugotnom i u slovenskom (kao npr. u drugotnom naglasku *gavrân* umjesto izvornoga *gâvran* < *gâvornъ). Samo je bugarsko *сърдце* teško objasniti ako nije posrijedi izvorna n. p. *c*.

3. Hrvatski *s̄rce*

Kao što rekosmo, hrv. *s̄rce* može biti odraz i psl. mogućega *sǣrdьce i psl. mogućega *sǣrdьce. U množini riječi *s̄rce* imamo samo n. *s̄rca* i g. *s̄rdācā* i *s̄rcā* što upućuje na n. p. *a* (kao n. *ljèta*, *djèla*, g. *ljètā*, *djèlā* u n. p. *a*) i ne slaže se s varijantom *nà srce* nego s varijantom *nà srce* (u n. p. *c* bismo očekivali n. *s̄rca/s̄rca i g. *s̄rdācā/s̄rcā što nigdje nije posvjedočeno). U nizu je hrvatskih govora moguća naknadna pomičnost naglaska u imenica s korijenom na *-r-* (i inače) npr. *nà grlo*, *nà brdo* (često u Posavini, usp. I v š i ć 1913) itd. umjesto očekivanoga *nà grlo*, *nà brdo* što je također posvjedočeno. Usp. Prapatnice (kraj Vrgorca) *s̄rce*, *nà srce*, ali drugotno *b̄rdo*, *ìza brda*, n. *b̄rda*. U hrv. riječi istoga korijena kao *s̄rditi se* – *s̄rdim se*, *s̄rčan* itd. (a ne ***s̄rditi se*, ***s̄rčan* što bi se očekivalo kod vezanoga naglaska u n. p. *a*) pa i *srijèda*, A. *srijèdu* nikako ne ukazuju na n. p. *c*.

No s druge bi strane na n. p. *a* (*s'rce*) mogla upućivati umanjena *s̄rdašce* (*s̄rdāšce*) gdje naglasak ostaje na korijenu (za razliku od npr. *jajášce* prema *jáje* koje

⁴ Ali i u hrv. dij. *nà ljeto*.

izvorno pripada n. p. *c* usp. u Dubrovniku *jāje*, n. *jāja* i Vis *jōje*, n. *jōjā*⁵). No ovaj primjer nije nikako siguran jer osim oblika *sřdāšce* postoje i varijante *srdāšce/srdāšce*⁶, a i u drugim primjerima umanjena na *-ce* (< *-ьce) i *-ašce* (< *-ьцьce) postoji u hrv. miješanje dočelnoga naglasaka očekivanoga u n. p. *c* tipa *jajāšce* i naglasaka na osnovi očekivanoga u n. p. *a* tipa *sřdāšce*. U J u r i š i ć (1992) nalazimo:

sa sufiksom *-ce* u n. p. *a* – *gřoce* (: *gřlo*, n. p. *a*), *kòljēnce* (: *kòljeno*, n. p. *a*), i drugotno *jězěrce* (: *jězero*, n. p. *ć*)⁷, sa sufiksom *-ašce sřdāšce* (samo tako navodi, bez varijante *srdāšce*), *sūnāšce* (: *sūnce*, n. p. *a*), *břdāšce* (: *břdo*, n. p. *a*), a u n. p. *b/c*⁸ na *-ce* se navodi *kriōce* (: *krīlo*, n. p. *b*), *líšce* (: *líce*, n. p. *b*), *pérce* (: *pěro*, n. p. *b*), *pisámce* (: *písmo*, n. p. *b*), *rebārce* (: *rěbro*, n. p. *b*), *seōce* (: *sělo*, n. p. *b*), *slóvce* (: *slōvo*, n. p. *ć*), *stakálce* (: *stàklo*, n. p. *b*), *vínce* (: *vīno*, n. p. *b*), *zvónce* (: *zvōno*, n. p. *ć*), a s *-ašce sedlāšce* (: *sědlo*, n. p. *b*), *vlakānce* (: *vlákno*, n. p. *b*), te analogijsko, drugotno *klubāšce* (: *klūpko*, n. p. *a*) i *brašānce* (: *brāšno*, n. p. *a*).

B a b i ć (1991) navodi za sufiks *-ašce* u n. p. *a*: *pūtāšce* (: *pūto*, n. p. *a*), *sřdāšce* (samo tako!), *sūnāšce*⁹ (: *sūnce*, n. p. *a*), *břdāšce* (: *břdo*, n. p. *a*), *čědāšce* (: *čědo*, n. p. *a*), *gřlāšce* (: *gřlo*, n. p. *a*), *jātašce* (: *jāto*, n. p. *a*), *křdāšce* (: *křdo*, n. p. *a*), *zřnāšce* (: *zřno*, n. p. *a*), n. *přsašca* (: *přsi*, n. p. *c* < n. p. *a*), *psětašce* (: *psěto*, n. p. *a*), ali i drugotno *ūhašce* (: *ūho* < *ūho*, n. p. *ć*). U n. p. *b/c* navodi *okāšce* (: *ōko*, n. p. *ć*), *gnjezdāšce* (: *gnijězdo*, n. p. *b*), *krilāšce* (: *krīlo*, n. p. *b*), *jajāšce* (: *jāje* < *jāje*, n. p. *b* < *ć*), *krilāšce* (: *krīlo*, n. p. *b*), *krznāšce* (: *křzno*, n. p. *b*), *licāšce* (: *líce*, n. p. *b*), *sedlāšce* (: *sědlo*, n. p. *b*), *selāšce* (: *sělo*, n. p. *b*), n. *leđāšca* (: *léda*, n. p. *b/ć*), *ustāšca* (: *ústa*, n. p. *b/ć*), *vratāšca* (: *vrāta*, n. p. *b/ć*)¹⁰, ali i drugotno *klubāšce* (: *klūpko*, n. p. *a*), *kopitāšce* (: *kōpito*, n. p. *a*), *koritāšce* (: *kōrito*, n. p. *a*), *mjestāšce* (: *mjesto*, n. p. *a*). Kod sufiksa *-ce* navodi za n. p. *b/c*: *pisámce*, *dānce*, *bedārce*, *dobārce*, *lišce*, *čeljāce*, *dlijēce*, *čelce/čeōce*, *krīlce/kriōce*, *seōce/sělce*, *vremēnce*, *crijévce*, *jezěrce* (uz drugotno *jězěrce*), *ōkce* – sve očekivano prema osnovnim oblicima n. p. *b* ili *c*, ali i drugotno *jedārce*, *djelce*, *kandílce*, *ogledálce*, *gřlce* (ali i *gřoce*), *vrélce* (ali i *vrěoce*); *bremēnce*, *ramēnce*, *sjemēnce*¹¹, *koljēnce* (i *kòljēnce*) prema osnovnim oblicima n. p. *a*. U n. p. *a* imamo očekivano *gřoce*, *vrěoce*, *kòljēnce* (uz mlađe *koljēnce*), uz drugotno *jězěrce* (sa starijom inačicom *jezěrce*).

⁵ Standardni je hrv. naglasak *jāje* nastao analogijom prema množini *jāja* kao i *crijévo* prema *crijéva* umjesto izvornoga *crijévo* (usp. Prapatnice *crívo*).

⁶ Duljina je u *-ašce* svakako drugotna umjesto *-āšce* < *-ьцьce, vjerojatno prema primjerima kao *pisámce* umjesto *pisāmce* gdje duljenje nastaje također drugotno prije sonanta u zatvorenom slogu (u tvorbi se duljenje tipa *stārac*, *stārca* ispred sonanta u zatvorenom slogu često ne provodi, usp. i *tvòrba*, *pòzornica* itd.).

⁷ Ipak, svakako je očekivan oblik *jezěrce* češći.

⁸ U hrvatskom je u n. p. *b* i *c* ujednačen isti dočelni naglasak (isprva obilježje samo n. p. *ć*) pa tako *slōvo* (*ć*) i *pěro* (*b*) imaju isti naglasak sa sufiksom *-ce*: *slóvce*, *pérce*. Usp. D y b o 1981: 148–152.

⁹ Tako (!), bez duljine. Vidi i dalje.

¹⁰ Kod *pluralia tantum* se sinkronijski ne vidi, odnosno nije važna, razlika između n. p. *b* i *c*.

¹¹ No *sjēme*, *brēme*, *rāme* imaju i u sklonidbi drugotnu pomičnost npr. *sjemēna* kao *vremēna*.

U ARj u izvedenica sufiksom *-(aš)ce* nalazimo *břdāšce*, *kòritāšce*, *mjàstāšce* (Lika), *přsāšca*, *sřdāšce* (u osnovnoj natuknici), *sřdašce* i *srdāšce*, *sùnašce*, *vrèoce*; *gřroce*, *kòljēnce*, ali drugotno *klubāšce* (*klubāčce*, g. *klubačācā*); *brašānce*; *jèžērcce* (samo tako!)¹² itd. Unatoč kolebanjima, koja su očito mlađa, čini se da se u načelu u većini slučajeva čuva razlika u naglasku tvorba na *-ašce* osnovnih imenica n. p. *a* i *b/c*. Premda oblici kao *srdāšce*, *klubāšce* ili *jèžērcce* zamagljuje situaciju, izgleda da je naglasak *sřdašce* ipak stariji i da upućuje na oblik *s'rcce* n. p. *a*. Dakako to ne upućuje nužno na izvornost n. p. *a* u slavenskom jer vezanost oviska u *s'rcce*, *s'rdāšce* lako može biti drugotna – nastala kada je nestala naglasna pomičnost u množini ove riječi (*s'rcā*, *s'rdācā*). Valja napomenuti i da umanjnice na *-ašce* ne predstavljaju praslavensku tvorbu što umanjuje vrijednost lika *sřdašce* u dokazivanju izvorne naglasne paradigme riječi *sřce*.

4. Praslavenski *sřrdьce

Daljnji problemi nastaju kada razmotrimo dva moguća nastavka – *sřrdьce i *sřrdьce u okviru praslavenskoga naglasnoga sustava. Naime, nijedan od tih dvaju naglasaka nije ono što bismo mogli očekivati. Riječi istoga korijena u hrvatskom, kako rekosmo, kao *sřditi se*, *sřdīm se*; *sřčan*; *srijēda* itd. ne upućuju na vezanost naglasaka. Stoga, želimo li rekonstruirati psl. *sřrdьce, moramo pretpostaviti *ad hoc* metatoniju korijena (kao vjerojatno i u litavskom *širdis*, A. *širdj* – n. p. 3, prema glagola *šĩrsti* s neakutiranim korijenom¹³).

S rekonstrukcijom je *sřrdьce problem što umanjnice na *-ьce od osnova n. p. *c* u slavenskom uvijek imaju dočetni naglasak odn. *-ьcē¹⁴, a ne čeonu kao što je ovdje. Usp. hrv. *přvce*, *ježērcce*, *jājce* i rus. *ливцѡ*, *озерцѡ*, *яйцѡ* (sln. *jājce*) prema hrv. *přvo*, *jājce* (sekundarno *jājce*), *jèžero* (n. p. *c*). To se može pokušati objasniti. Istina je da je riječ *sřrdьce jedina riječ na *-ьce u kojoj (možda) možemo rekonstruirati * ^ na prvom slogu, ali ona svakako nije običnom umanjnicom. Riječ o staroj i-osnovi srednjega roda kojoj je dodano umanjnično *- (ь)ce nakon nestanka imenica srednjega roda i-osnovā kao klase (usp. i dodavanje *-ьce u psl. *sřlnьce > hrv. *sūnce*¹⁵ prema lit. *sāulē*). Ta bi «umanjnica» u potpunosti preuzela značenje stare imenice i-osnova i zapravo prestala biti umanjnicom iako to formalno i dalje jest. Zato nije nemoguće da odskāče naglaskom od ostalih izvedenica na *-ьce n. p. *c*. Kako je u izvedenicama n. p. *c* poznat slučaj poopćenja dočetnoga naglasaka umjesto staroga promjenljivoga (čeonodōčetnoga), i ovdje bi mogao biti posrijedi slučaj da je stara paradigma s pomičnim naglaskom, očuvana u riječi *sřce* (*sřrdьce – n. *sřrdьcā), zamijenjena ujednačenom

¹² Čudno je da je Budmani označio mlađi naglasak *jèžērcce* nasuprot staromu *ježērskĩ* (a ne mlađe *jèžerskĩ*) u ARj.

¹³ Indoeuropski korijen *kerd-/*krd- nema laringala i nema razloga za akutsku intonaciju u korijenu (nema djelovanja ni Winterova zakona ispred zvučnoga okluziva *d).

¹⁴ Usp. D y b o 1981: 148–152.

¹⁵ U istočnobosanskom dijalektu štokavskoga i u Vrbniku na Krku (čakavski) bez duljenja *sūnce*.

paradigmom dočetnoga naglaska (*slovьcě – n. *slovьcà). U riječi *srce* ne bi došlo do promjene jer se je bila prestala shvaćati umanjenicom. Tako bi se mogla opravdati rekonstrukcija *sьrdьce ako bismo ju morali uspostaviti na osnovi materijala iz slavenskih jezika.

Litavski, kao što rekosmo, u glagolu *šĩrsti* nema akuta, ali ga ima u izvedenici *širdis*, A. *širdj* (n. p. 3) koja odgovora slavenskomu *sьrdьce. No akutiran nam litavski korijen ništa ne pomaže za slavenski jer prema litavskoj pomičnoj naglasnoj paradigmi 3 (s akutiranim korijenom) očekujemo u slavenskom djelovanjem Meilletova zakona, po kojem akut nestaje u pomičnoj naglasnoj paradigmi odnosno u n. p. c (npr. lit. *smárdas*, n. p. 3 ~ psl. *smōrdь > hrv. *smrâd*), upravo nestajanje toga akuta u slavenskom (dakle *^)¹⁶.

5. *ṣrce* i trosložice '·V:·ь·V· (puni slog s ^, poluglas i puni slog)

U radu su K a p o v i ć (2003) obrađeni uvjeti pokrate praslavenskoga dugoga cirkumfleksa ^ u hrvatskom. Trosložice su '·V:·ь·V· (puni slog s ^, poluglas i puni slog) izostavljene iz rada jerbo ne ukazuju na jasno rješenje za razliku od ostalih slučajeva (usp. dvosložno *měso > hrv. *měso* bez pokrate, ali trosložni A. *pōlnīnō > hrv. *plāninu*, *mōldostь > hrv. *mlādōst* s pokratom), a usko su povezane s našom riječju *srce*. Kao primjer trosložica '·V:·ь·V· nalazimo sljedeće primjere:

Odrizi s kraćinom

općeslavenski ¹⁷	hrvatski	slovenski	bugarski
*sьrdьce	<i>ṣrce</i>	<i>srcē</i>	<i>сърцѐ</i>
*mōžьsko	<i>mūško</i>		
A. *dětьcō	<i>djěcu</i>	(<i>déca</i>)	(<i>деца̀</i>)

Odrizi s duljinom

općeslavenski	hrvatski	slovenski
*dōlžьno	<i>dūžno</i>	<i>dolžnō</i>
*xōldьno	<i>hlādno</i>	<i>hladnō</i>
*tēžьko	<i>tēško</i>	<i>težkō</i>

U riječima se slogova: pun samoglas + pun samoglas + poluglas (*mōldostь), početni dugi cirkumfleks pokratio. Prema *mlādōst* bi se (·V·V·ь) i ovdje (·V·ь·V·) očekivala pokrata, ali u trosložicama slogova: pun samoglas + poluglas + pun samoglas to nije jasno. Mogući je primjer *sьrdьce, kako vidjesmo, problematičan. U primjeru je *mūško* (*mōžьsko) na pokratu mogao analogijski utjecati pridjev *mūškī* < *muškī* (i prilog *mūški*) u kojem je pokrata pravilna ispred ^ (v. K a p o v i ć 2003). U primjeru *dětьcō >

¹⁶ O Meilletovu zakonu vidi više u K a p o v i ć (u tisku).

¹⁷ Na ovom nam mjestu strogo razlikovanje praslavenskoga i općeslavenskoga nije uopće bitno.

djěcu također vidimo pokratu (usp. *dijéte* s očuvanom duljinom). Sln. ima *déca*, *dečē* (Pleteršnik, istočna Štajerska) i *děca* (Murko). To nam ne govori ništa jer se u sln. očekuje kračina u n. p. *c* (usp. sln. *róka*). Dug odraz kao *děca* ukazuje na n. p. *b*¹⁸. U hrv. i N. ima kračinu (*djěca*), u kojem je jedino ne bismo očekivali (očekuje se u G. i I. ispred *~*, možda u oblicima s čeonim naglascima ako se tu **^* krati). No pokrata ni tu nije posve pouzdana s obzirom da je posrijedi tvorba na **-ьca* gdje pokrata ni u N. ne bi bila čudnom. Usp. na drugoj razini hrv. *měsce*, *lišce* prema *měso*, *líce*.

Pridjevi srednjega roda n. p. *c* kao *důžno*, *hládno*, *těško*, *gládno*, *zlátno*, *mírno*, *strášno*, *bijěsno* itd. nijesu pouzdani zato što stoje u bliskoj vezi s oblicima muškoga i ženskoga roda pridjeva i s imenicama od kojih su izvedeni ili glagolima s kojima su povezani (a čuvanje se duljine očekuje npr. u imperativu), gdje je duljina nesumnjivo očuvana pa je duljina u njima mogla biti zadržana (odnosno ujednačena) prema tim oblicima: usp. *gládan*, *gládna*, *glád*; *hládan*, *hládna*, *hlád*, *hládl*; *důžan*, *důžna*, *důg*; *zlátan*, *zlátna*, *zláto* itd.

6. Zaključak

Na rekonstrukciju **sьrdьce* upućuju hrv. varijanta *srce*, sln. *srcē*, rus. *сѣрдце* (*сѣ сердце*), mn. *сѣрдцѣ* i bug. *сѣрдцѣ*. Na **sьrdьce* upućuje hrv. umanjenica *sřdašce* i hrv. varijanta *s'rcе*, a protiv rekonstrukcije **sьrdьce* govori podatak da odudara naglaskom od ostalih tvorenica na **-ьce* n. p. *c* (**rьvьcě*, **ajьcě*). Ruski je oblik lako objasniti kao drugotni, a isto se može učiniti i sa slovenskim, kao što pokazasmo. No bugarski se oblik *сѣрдцѣ* ne može nikako objasniti uzmemo li **sьrdьce* kao izvoran oblik. Također, teško je vjerovati da se i u slovenskom i u hrvatskom i u ruskom neovisno dogodila promjena n. p. *a* > n. p. *c*. Također, druge riječi istoga korijena kao *sřditi se* upućuju na to da, želimo li rekonstruirati psl. **sьrdьce*, moramo pretpostaviti *ad hoc* metatoniju što nije najsigurnije rješenje. Problem predstavlja čeonu naglasak imenice **sьrdьce* koji odudara od ostalih imenica sa sufiksom **-ьce* izvedenih od n. p. *c*, no i to se može objasniti kao arhaizam s obzirom da **sьrdьce* nije obična umanjenica pa je mogla očuvati izvornu pomičnu paradigmu izvedenica na **-ьce*. Hrv. umanjenica *sřdašce* vjerojatno ima vezan naglasak prema sekundarnoj vezanosti naglasaka u imenici *sřce* koja čak i ako ima čeonu naglasak (*nǎ srce*) svejedno uvijek ima vezan naglasak u množini (*sřca*, *sřdǎcǎ*), a i u svakom slučaju nije posrijedi stara tvorba. Tako možemo zaključiti da u praslavenskom treba rekonstruirati imenicu n. p. *c* – **sьrdьce*, n. **sьrdьcǎ* te da je dugi cirkumfleks **^* pokraćen u trosložicama tipa *!·V:·ь·V·* (usp. hrv. *můško* i *djěcu*; pridjevi kao *hládno*, *gládno* imaju ujednačenu duljinu).

LITERATURA

¹⁸ Moguće je da je upravo n. p. *b* izvorna, usp. *~* hrv. *dijéte*, *djěteta* i S t a n k i e w i c z 1993: 108.

- Babić, Stjepan 1991², *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*, HAZU, Zagreb
- Brozović, Dalibor & Ivić, Pavle 1988, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, JLZ «Miroslav Krleža», Zagreb
- Budmani, Pietro [=Petar] 1867, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, Vienna
- Carlton, Terence R. 1991, *Introduction to the phonological history of the Slavic languages*, Slavica Publishers, Inc., Columbus
- Dybo, Vladimir A. 1981, *Славянская акцентология. Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском*. Издательство “Наука”, Москва
- Dybo, V. A., Zamjatina, G. I. i Nikolaev, S. L. 1990, *Основы славянской акцентологии*. Издательство “Наука”, Москва
- Ivšić, Stjepan 1913, *Današnji posavski govor*, Rad JA 196 (1913), 124–254; 197 (1913), 9–38
- Ivšić, Stjepan 1970, *Slavenska poredbena gramatika*, priredili Josip Vrana i Radoslav Katičić, Školska knjiga, Zagreb
- Ivšić, Stjepan 1971, *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije (Gesammelte Schriften zum slavischen Akzent)*, mit einer Einleitung sowie Berichtigungen und Ergänzungen des Verfassers herausgegeben von Christian Alphonsus van der Berk, Slavische Propyläen, Texte in Neu- und Nachdrucken, Band 96, Wilhelm Fink Verlag, München
- Jurišić, Blaž 1966, *Rječnik govora otoka Vrgade, I dio*, JAZU, Zagreb
- Jurišić, Blaž 1973, *Rječnik govora otoka Vrgade, uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima, II dio, Rječnik*, JAZU, Zagreb
- Jurišić, Blaž 1992, *Nacrt hrvatske slovnice. Tvorba imenica u povijesnom razvoju*, Matica hrvatska, Zagreb
- Kapović, Mate 2003 (2005), «Razvoj starih dugih samoglasa u hrvatskom i ostalim slavenskim jezicima», *Filologija* 41: 51–82
- Kapović, Mate (u tisku), «Reexamining Meillet's Law», izlaganje na XII. kongresu Indogermanische Gesellschafta u Krakovu u listopadu 2004. (bit će objavljeno u zborniku toga kongresa)
- Kortlandt, Frederik H. H. 1975, *Slavic Accentuation, a Study in Relative Chronology*, The Peter de Ridder Press, Lisse/Netherlands
- Kortlandt, Frederik H. H. 1977, «On the history of Slavic accentuation», *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 92: 269–281.
- Kortlandt, Frederik H. H. 1994, «From Proto-Indo-European to Slavic», *The Journal of Indo-European Studies* 22: 91–122.
- Lehfeldt, Werner 1993, *Einführung in die morphologische Konzeption der Slavischen Akzentologie*, Verlag Otto Sagner, München
- Leskien, August 1914, *Grammatik der Serbokroatischen Sprache*, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg
- Matasović, Ranko 1994, “Winterov zakon i baltoslavensko jezično zajedništvo”, *Suvremena lingvistika*, 38/1994: 5–23

Stankiewicz, Edward 1993, *The Accentual Patterns of the Slavic Languages*, Stanford University Press, Stanford

RJEČNICI

ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 1–97 [dijelovi I–XXIII], Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1881–1976.

Maks Pleteršnik 1894–5, *Slovensko–nemški slowar*, I–II, Ljubljana

The Accent of Proto–Slavic *sьrdьce

Summary

The paper deals with the problem in the reconstruction of the accent of Proto–Slavic *sьrdьce «heart». Slovene *srcê*, Russian *сѣрдце* (*zá serdce*), pl. *сѣрдцá* and Bulgarian *сѣрдцѐ* seem to point to *sьrdьce, same as Croatian *sъrce*, *nà srce*, but Croatian variant *sъrce*, *nà srce* and *sъrdašce* point to Proto–Slavic *sьrdьce. In the paper the reflexes of this word in each Slavic language is being discussed and the problems of the both variants of the reconstruction in the Proto–Slavic itself. This problem is in close relationship with the question of the shortening of the long circumflex in trisyllabic words of the type '·V:·ь·V·. In the end, it is concluded that for Proto–Slavic the accentual paradigm *c* form, *sьrdьce, is to be reconstructed and that the long circumflex is shortened in the trisyllabic words of the type '·V:·ь·V· in Croatian.

Ključne riječi: *sьrdьce «srce», naglasak, praslavenski, slavenska akcentuacija

Key words: *sьrdьce «heart», accent, Proto–Slavic, Slavic accentuation